

UOT 32

GEOSIYASI NƏZƏRİYYƏLƏRİN İNKİŞAFINDA İMPERİALİZM VƏ CƏNUBİ QAFQAZ

Məhəmməd Cəbraylov

fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu

mehmetsoltanedu@gmail.com

DOI:10.30546/ifs.2022.1(38).70

Xülasə. Məqsəd - Hazırda dünyanın yeni qaydalarla tənzimlənməsi şəraitində Cənubi Qafqaz regionu ilə bağlı yeridilən geosiyasətə diqqəti cəlb etməkdir. Digər tərəfdən Azərbaycanın bütün geosiyasi və geoiqtisadi potensialının milli və regional iqtisadi mənafehlərin uyğunluğu üzərində qurulması strategiyasına önəm verməsini və bu mənada dünya nizamının sahəvi iştirakçısına çevrilməsində ki, rolunu aydınlaşdırmaq, geosiyasi nəzəriyyələrin milli dövlətlərə təsirini təhlil etməkdir.

Məqalədəki əsas məqsədlərimizdən biri, Cənubi Qafqazın da daxil olduğu coğrafi məkanda Azərbaycan strateji mövqeyinə görə bir çox ölkələrin (Qərbi dövlətlərinin, ABS-ın, Rusiyanın, İran və Türkiyənin və s) geosiyasi maraqlarının toqquşduğu bir bölgənin lider dövləti olaraq nəzərdən keçirməkdir. Eyni zamanda Azərbaycanın regional mübarizənin taleyinə təsir edə bilən və geopolitik önəmə malik olan dövlət kimi, Cənubi Qafqazın digər ölkələri ilə müqayisələndirilərək, qlobal güclərlə əməkdaşlıqda əhəmiyyətini təhlil etməkdir.

Metodologiya - Məqalədə müqayisəli metod, retrospektiv (keçmişə aid olan), empirik və proqnozlaşdırma metodlarından istifadə olunub

Elmi yenilik - Azərbaycanın 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra Cənubi Qafqazda yaratdığı yeni geosiyasi reallığın dünya nizamındakı rolu təhlil olunur və geosiyasi konsepsiyaların imperializmə təsiri analiz edilir. Məqalədə ilk dəfə olaraq Avrasiyaçılıq geosiyasi platforması Rusiya və Türkiyənin maraqlarının toqquşduğu məkən kimi deyil, onların maraqlarının birləşdiyi məkən kimi geostrateji əsaslandırılmalarla izah olunur.

Açar sözlər: geosiyasi, imperializm, Cənubi Qafqaz, Avrasiyaçılıq, Vətən müharibəsi, Azərbaycan

Giriş/Introduction

Cənubi Qafqaz regionunda qlobal güc mərkəzlərinin iştirakı Azərbaycanın yaratdığı yeni geosiyasi şəraitin doğurduğu nəticələrdən asılıdır. Çünki Azərbaycanın yaratdığı yeni geosiyasi şərtlər regional güc balansını dəyişməklə yanaşı, qlobal güclərin Cənubi Qafqazda 28 illik formalaşan qeyri-obyektiv siyasətinə düzəlişlər etmək zərurətini yaratmışdır. Məhz bu baxımdan Cənubi Qafqazda yeni geosiyasi düzəni yaradan səbəblərdən biri dünyanın qlobal nizamında baş verən mövqə savaqlarının müxtəlif qütblərdə yaratdığı dalğalanmaların təsiridirsə, digər tərəfdən Azərbaycanın bu təsirləri neytrallaşdıran resurslara və milli maraqları önə çəkən siyasi iradəyə sahib olmasıdır. Regionda yaranan əlverişli geosiyasi vəziyyətə hazırlaşmaq, milli maraqları önə çəkmək, “ağıllı gücdən” istifadə imkanlarına sahib olmaq Azərbaycanın Cənubi Qafqazda yeni geosiyasi şəraitə uyğunlaşmasını tələb edir. Məhz bu baxımdan Azərbaycan Cənubi Qafqaz regionunda dünya nizamının sahəvi hissələrində baş verən proseslərin birmənalı olaraq əsas aktorlarından biridir. Bu, bir tərəfdən müstəqillik dövründə Azərbaycanın həyata keçirdiyi regional və qlobal layihələrlə bağlıdırsa, digər tərəfdən Azərbaycanın Cənubi Qafqazda münaqişə ocaqlarının ləğv edilməsində hərbi, diplomatik iradəyə sahib olmasıdır. Mövzu daxilində məqsədimiz Azərbaycanın həyata keçirdiyi layihələrin statistikasını araşdırmaq deyil, əsas məqsəd

Vətən müharibəsində əldə olunan nəticənin Cənubi Qafqazda yaratdığı reallıqların yeni dünya nizamında rolunu aydınlaşdırmaqdır.

Yeni dünya nizamında geosiyasi nəzəriyyələrin rolu

İlk öncə onu qeyd edək ki, geosiyasi proseslərin mahiyyətini aydınlaşdırmadan, Azərbaycanın Cənubi Qafqazda yaratdığı yeni reallıqları və qlobal güclərin bu regiondakı fəaliyyətlərinin görünməyən tərəflərini analiz etmək məsələyə birtərəfli yanaşma kimi baxmaq olar. Məhz bu baxımdan “geosiyasət” anlayışının təcrübədə tətbiqindən aydın olur ki, geosiyasət - siyasətin coğrafi maraqlara görə təşkili, başqa sözlə desək, “coğrafi faktlara əsaslanaraq siyasət qurmaq fəaliyyətidir”. Geostrategiya isə strateji baxımdan coğrafi elementləri incələyərək nəticələrə varmaq, siyasi maraqların strateji yöndə idarə edilməsi, başqa sözlə, strategiyanın coğrafi faktlara əsaslanan nəticə əldə etməklə bağlı fəaliyyətdir. Geosiyasətin və onun icraedici elementi olan geostrategiyanın vəzifəsi yalnız siyasət və ya stratejiya elementlərini dövrüyyəyə gətirmək deyil, həm də siyasətlə məşğul olan nəzəriyyəçilərə və strateqlərə məlumat verməkdir. Asanlıqla demək olar ki, coğrafi bölgələrə nəzarət edən və ya ələ keçirən, dünya ağalığına nail olmağı hədəfləyən bütün geosiyasi nəzəriyyəçilərin əksəriyyəti Qərbi dövlətlərini təmsil edir (məsələn, amerikalı, ingilis, fransız, alman və s.). Bu nəzəriyyəçilərin yaşadıkları dövrü və irəli sürdükleri fikirlər nəzərə alındıqda bütün geosiyasi nəzəriyyələrin təməlinə iqtisadi ideologiyaya əsaslanan təhlükəsizlik sisteminin dayandığını açıq şəkildə görmək mümkündür. Məhz həmin dövrdə Qərbdə yaranan geosiyasi nəzəriyyələri araşdırarkən aydın olur ki, sosializmin və ya kommunizmin yayılmasının qarşısının alınması, kapitalizmə əsaslanan iqtisadi sistemin mövcudluğu və iqtisadi resursların faktiki təhlükəsizliyinin təmin edilə bilməyəcəyi düşüncəsi geosiyasi nəzəriyyələrin açıq və ya qapalı çıxış ideyasını formalaşdırmışdır.

Məhz bu baxımdan, Azərbaycanı həm Cümhuriyyət illərində, həm keçmiş SSRİ-nin tərkibində, həm də hazırkı dövrdə geosiyasi nəzəriyyələrin tətbiq zonasından kənar təsəvvür etmək, düzgün qərarların verilməsində yanlış nəticələr çıxarmaq deməkdir. Azərbaycanın da daxil olduğu Cənubi Qafqaz regionu amerikalı Nicholas Spaykmənin Makinder nəzəriyyəsinə qarşı irəli sürdüyü “Kənar kəmə” nəzəriyyəsinin (Rimland) birbaşa təsir zonası olmasa da, ondan uzaq da deyil. Məsələn, N.Spaykmən ABŞ-ın milli təhlükəsizlik sisteminə təqdim etdiyi geosiyasi konsepsiyasında qeyd edir ki, “Kənar kəmə” mərkəzi zona ilə dəniz dövlətləri arasında aralıq zonadır. Müvafiq olaraq, kənar (Rimland) kim üstünlük təşkil edirsə, Avrasiyaya da o hakimdir; kim Avrasiyaya hakim olarsa, dünyaya da o hakim olar” [1].

ABŞ-ın daxili qurşaqlarda yaratdığı ittifaqlar dairəsi bu nəzəriyyənin məhsulu və tətbiqi kimi meydana çıxır. Bu (Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı (NATO), Cənub-Şərqi Asiya Müqaviləsi Təşkilatı (SEATO) və Mərkəzi Müqavilə Təşkilatı (CENTO) müharibədən sonrakı dövrdə üzv ölkələri kommunist təcavüzündən və imperiya təsirindən qorumaq üçün zəruri hesab edildi. Əvvəlki nəzəriyyələrdə olduğu kimi, bu nəzəriyyədə də Azərbaycan geostrateji əhəmiyyətinə görə dünyanın imperializm mərkəzlərinin təsir zonasındadır.

Dəniz hökmranlığı nəzəriyyəsinə (Admiral Alfred T. Mahan, 1840 - 1914) irəli sürən amerikalı admiral Mahana görə, “dənizlərdə hökmranlıq edən dövlət dünyaya hakimdir” [2],

Mahan böyük dövlətlər arasında müharibənin nəticələrinin mütləq dənizdə alınacağına inanırdı və ABŞ-ın vətəndən uzaq bölgələrdə müharibə aparmasına imkan verən dəniz siyasəti həyata keçirməsini istəyirdi.

Alman geosiyasətçisi F.Rotselin (1844-1904) “Dövlətdaxili Məkan” nəzəriyyəsinə “Dövlətdaxili Həyat Məkanı” konsepsiyasına dəyişən Karl Hauşofferin fikrincə, “dövlət canlı orqanizmdir və hər bir orqanizm kimi o da güclənib inkişaf etməlidir. Bunun üçün o öz yaşayış sahəsini, ölkəsini inkişaf etdirməlidir” [3, s.19].

Geosiyasətə “Dövlətdaxili Həyat Məkanı” konsepsiyasından yanaşdıqda aydın olur ki, ölkənin iqtisadi potensialı və ya onun müəyyən hissəsi coğrafi problemlərlə bağlıdırsa, onda ölkənin inkişafı, iqtisadi gücü və onun coğrafi mövqeyi arasında qarşılıqlı əlaqəni tapmaq lazımdır.

Fikrimizcə, bu çoxvektorlu yanasma, faktiki olaraq, mikro və makro səviyyələrdə davamlı inkisafi təmin etmək üçün “həyat sahəsini” təbii və insan resursları ilə birlikdə tətbiqi gələcəkdə Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında yaxşı nəticələr verə bilər. Çünki, milli maraqların yüksək səviyyədə təmin olunduğu effektiv geoiqtisadi strategiya sayəsində geoiqtisadi əlaqələrin şaxələnməsi, müvafiq olaraq geosiyasi nüfuzun artması Azərbaycanın regionda lider dövlət olmasını şərtləndirməklə yanaşı, həm də qarşıya qoyulan hədəflərə çatması üçün geniş imkanlar açır.

Azərbaycanın Cənubi Qafqazda yaratdığı Yeni Avrasiyaçılıq platforması

Cənubi Qafqazın da daxil olduğu coğrafi məkan kimi, klassik geosiyasi nəzəriyyələrin içində Avrasiyaçılıq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Avrasiyaçılığı Avropa və Asiya qitələrinin qovuşduğu yerdən ibarət spesifik coğrafi ərazi kimi qiymətləndirmədən öncə, bu qitəni Qərblə Rusiyanın güc mübarizəsinin getdiyi geosiyasi məkan kimi nəzərdən keçirmək lazımdır. Avrasiya terminini elmi ədəbiyyata alman alimi Alexander von Humboldt gətirmişdir. Avrasiya anlayışı Avropa və bütün Asiya qitələrini (53 milyon kvadrat kilometr) əhatə edən coğrafi əraziyə verilən addır (P. Savitski 1926:219). Dünya əhalisinin təxminən 60%-i bu regionda yaşayır. Azərbaycan da daxil olmaqla, Qafqazın qərbindən Çinə qədər aktiv geosiyasi mübarizələrin getdiyi coğrafiya kimi, dünyanın imperializm mərkəzləri tərəfindən: “Avrasiyaya hakim olan güc, dünyanın ən qabaqcıl, iqtisadi cəhətdən məhsuldar olan üç regionundan ikisinə” nəzarət edə bilər, yavaşması, ön plana çıxarılır. Halbuki Avrasiya məkanında mövcud dövlətlərin inteqrasiyasının inkisafi, ilk növbədə, özünəməxsus mədəni-coğrafi dünyaya malik xüsusi bir qitə kimi millətlər arasında sülh, təhlükəsizlik, xeyirxah qonşuluq münasibətlərinin bərqərar olmasına əsaslanmalıdır.

Sovet İttifaqının dağılmasından sonra mövcud infrastrukturdan, tranzit potensialından, regionun təbii, o cümlədən dəniz resurslarından qarşılıqlı maraq və mənafe əsasında istifadə olunması məsələsi 1992-ci ildə Rusiya Federasiyasının Prezidenti Boris Yeltsinin xarici siyasət məsələləri üzrə müşaviri Sergey Borisoviç Stankeviç tərəfindən irəli sürülərək və “atlantizm-Avrasiyaçılıq” anlayışından istifadə etməklə yenidən Avrasiyaçılıq Hərəkatı gündəmə gəldi. Aydın ki, Stankeviç tərəfindən “iqtisadi əməkdaşlıq məsələsi” Avrasiya ideyasını effektiv şəkildə reallaşdırmaqdan çox, Çar imperiyası dövründə olduğu kimi, Qərblə mübarizədə meydanı boş qoymamaq üçün ortaya atılmışdır.

Rusiya tərəfindən bu məqsədin geosiyasi və geoiqtisadi əhəmiyyətinin o zaman reallaşması mümkün olacaq ki, rus xalqının yalnız slavyan elementi ilə müəyyən edilə bilməyən mədəniyyətində, “Turan elementi”ni nəzərə almaqla, Avrasiyanın slavyan olmayan xalqlarla tarixi əlaqəsinə önəm verilsin. Məhz bu baxımdan, Avrasiyaçılığın Qərb imperializminə qarşı davamlı duruş gətirməsi üçün Rusiyanın “Türk Dövlətləri Təşkilatı”nı təmsil edən ölkələrlə birlikdə yeni geosiyasi şəraitdə maraqların uzlaşmasını təmin edən strategiyaya önəm verməlidir. Fikrimizcə, Azərbaycanın Vətən müharibəsində qazandığı qələbədən sonra geoiqtisadi, mədəni, etnik, dini, ətraf mühitin qorunması, elmi - texniki və ümumən yuxarıda qeyd etdiyimiz türk dünyasını təmsil edən dövlətlərlə münasibətdə Rusiya yeni geosiyasi şəraitin doğurduğu prinsipləri nəzərə almalıdır.

Avrasiyaçılıq, geosiyasi nəzəriyyə olaraq, XX əsrdən etibarən Rusiyanın dünya gücü olması istiqamətində hakim mövqeyə malikdir. Klassik Avrasiyaçılar olan P.Savitski, V.Vernadski, N.Trubetskoy, R.Yakobsonun yanaşmalarında rus mədəniyyətinin Avropa mədəniyyəti ilə eyniyyət təşkil etmədiyi və Şərq-Qərb mədəniyyətinin bir sıra xüsusiyyətlərini özündə birləşdirməklə türk və slavyan xalqlarının ortaq dəyərlər üzərində inkişafı nəzərdə tutulur.

Avrasiya siyasətinin əsasları Böyük Pyotr dövründə qoyulmuş, lakin bir geosiyasi nəzəriyyə kimi 1917-ci il bolşevik inqilabına qarşı çıxmaqla, Avropada sürgündə yaşayan rus ziyalıları tərəfindən meydana çıxmışdır. Yeni Osmanlılar tərəfindən türk dünyası ilə slavyan xalqlarının vahid etno-mədəni orqanizm olaraq birləşməsinə nəzərdə tutan bu nəzəriyyə 1920-ci illərdə sistem halına gələn bir hərəkat kimi Klassik Avrasiyaçılığın mədəni, humanitar birləşmənin bərqərar olmasında yeni ideoloji konsepsiya kimi inkişaf etdirildi.

Mədəni və coğrafi bütövlükdən çıxış edən yeni avrasiyaçılar, Rusiyanın xarici siyasətində geostrateji və geosiyasi element kimi, bu fenomeni (avrasiyaçılıq) beynəlxalq münasibətlər sisteminə yerləşdirməyə çalışdılar. Yeni avrasiyaçılar daha çox geosiyasəti önə çəkməklə, Rusiya nə Şərq, nə də Qərb fəlsəfəsindən çıxış edərək avrasiyaçılıq humanitar aspektdən etno-mədəni unikal sivilizasiya kimi təqdim edirlər. Bütün “pis şeylərin” Qərbdən gəldiyi düşüncəsini önə çəkən və beynəlxalq siyasəti daimi dostluq deyil, daimi maraq fenomeni kimi qiymətləndirən neo-avrasiyaçılar Qərbi Rusiya üçün təhlükə kimi görürdülər. Məhz bu baxımdan, Klassik Avrasiyaçılığın da birinci məqsədi rus kimliyini müəyyənləşdirmək və ona avropalaşma, qərbləşmə prosesinə, bir növ mədəni imperializmə alternativ yaratmaq idisə, bugünkü avrasiyaçılıq Qərbin neoimperializminə qarşı rus-türk birliyinin dayanıqlı etnomədəni model kimi qurulmasını zəruri edir. Çünki yeni dünya nizamında klassik geosiyasi konsepsiyalar müasir şərtlərə effektiv cavab vermir.

2013-cü ildə təkrar nəşr olunan Herbert George Wellsin “Gələcəyə Baxışlar” və ya “Şeylər Gələcəkdə Necə Formalaşacaq”, (The Shape of Things to Come) kitabında yazırdı: “On doqquzuncu və iyirminci əsrlərdə bu planetdə bəşəriyyətin həyatı mərhələ dəyişikliyinə məruz qalır. Genişlənir. Birləşdirilir. O, getdikcə daha çox bir-biri ilə əlaqəli olan tarixlərin qarmaqarışığı olmaqdan çıxır, açıq və şüurlu şəkildə bir tarixə çevrilir. İrqi, sosial və siyasi talelərin tam qovuşması var. Bununla da əvvəllər gözlənilməz olan imkanlar haqqında təsəvvür insan təxəyyülünə açılır. Və bu baxış özü ilə ideyaların böyük bir şəkildə yenidən qurulmasına gətirir” [4, s.34].

H. Wellsin gəldiyi elmi baxışı Klassik Avrasiyaçılıqla müqayisələndirdikdə aydın olur ki, istənilən geosiyasi konsepsiyayı yeni dövrün tələblərinə və çağırışlarına uyğunlaşdırmaq lazımdır. Bu baxımdan Avrasiya geosiyasi məkanında mövcud olan xalqların geoiqtisadi, mədəni, siyasi uzlaşmasını təmin edən yeni platformalarda əməkdaşlığına ehtiyac yaranır.

Bu gün “kifayət qədər təbii sərvətlərə malik olan və ya onları idarə edən hər hansı qlobal güc, coğrafi məkanın harasında olursa olsun, dünyanı idarə edə bilər” fikri dünya nizamını və imperializmi araşdıran nəzəriyyəçilər tərəfindən elmi dövrüyyəyə gətirilir. Beləki, imperializm maraqları indi hərbi gücə əsaslanan ərazi fəthi ilə deyil, iqtisadi və mədəni mərkəzli bazarlar əldə etməyə yönəlmiş yanaşmalarla ön plana çıxır. Məhz bu baxımdan, XXI əsrdə yüksək iqtisadi dəyəri olan neft, su və təbii qaza malik Orta Asiya, Yaxın Şərq və Qafqaz kimi ərazilərdə təbii sərvətlər, ötürücü xətlər uğrunda mübarizə daha da güclənəcək. Azərbaycan, geostrateji mövqeyinə görə, bu mübarizənin istər-istəməz mərkəzində olacaq.

Cənubi Qafqazda geosiyasi maraqlar və Azərbaycan

Azərbaycan və Ermənistan arasında 30 ilə yaxın davam etmiş hərbi münaqişənin böyük ölçüdə həll olunması 44 günlük müharibə və onun indiki mövcud nəticələrinə qədər region uğrunda mübarizə, əsasən, Cənubi Qafqaz ölkələrinə təsir mexanizmlərinin yaradılması və gücləndirilməsi üzərində indeksləşmişdi. Region uğrunda mübarizənin məzmununu, hətta hədəflərini dəyişən Azərbaycan Vətən müharibəsindən sonra qüvvələr nisbətində məhz region dövlətləri ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi siyasətinə üstünlük verdi. Regionda maraqlı olan qlobal güclərin mübarizəsi artıq real nəticələr vermədiyindən öz əhəmiyyətini itirməyə başlayıb. Azərbaycan Cənubi Qafqazda regional mübarizənin taleyinə təsir edə biləcək geopolitik önəmə malik olan dövlət kimi Vətən müharibəsində daxili separatizmin öhdəsindən gəlməklə yeni reallıq yaratdı. Azərbaycanın yaratdığı yeni reallığı nəzərə almadan qlobal və regional güclərin Cənubi Qafqazda Gürcüstan və Ermənistanla əməkdaşlığının perspektivlərindən danışmaq olmaz. Ərazi bütövlüyü və daxili separatizm problemi ilə üzləşən Gürcüstan Qərbyönlü xarici siyasət yürütmüş olsa da, ABŞ və NATO-nun regional maraqlarına tam cavab vermir. Daxili separatizm mövcud olduqca Gürcüstanın NATO-ya üzvlüyü onun Nizamnaməsinə uyğun olaraq mümkünsüz görünür. Çünki NATO Gürcüstana vəd versə belə, daxili münaqişə olan ölkələrin sıralarına qəbul edilməsi təşkilatın daxilində problemlərə yol açar.

Ermənistanın da ABŞ və Qərbin geosiyasi maraqlarına cavab verəcəyi artıq ciddi şübhələr doğurur. Çünki İkinci Qarabağ müharibəsində ordusu darmadağın edilməklə məğlubiyyət bəyanatına qol çəkmiş, sosial-siyasi və maliyyə-iqtisadi böhranlarla üz-üzə qalmış Ermənistan Qərb və ABŞ-ın Cənubi Qafqazla bağlı geosiyasi hədəflərində rol ala bilməz.

Ərazisində Rusiya hərbi bazaları olan Ermənistanın iqtisadiyyatı da daxil olmaqla bütün mövcudluq faktorları məhz dövlətin milli iradəsindən kənarında formalaşan resurslarla həyata keçirilir. ABŞ və Qərbin geopolitik hədəfləri altında “əzilmə” təhlükəsi ilə üzləşən Ermənistanın siyasi, iqtisadi resursları Rusiyanın iradəsinə tabe olduğuna görə Cənubi Qafqazda əhəmiyyətini böyük ölçüdə itirməkdədir. Digər tərəfdən Qərb dövlətləri üçün Ermənistanın Cənubi Qafqazda əhəmiyyətinin azalmasına səbəb Azərbaycan torpaqlarının işğal dövrü bitənə qədər yürütdüyü siyasətlə bağlı olub. Məsələn, Azərbaycanın Dövlət Başçısı İlham Əliyev Ermənistanın mühüm layihələrdən kənarında qoyulmasından bəhs edərək qeyd edir ki, “Ermənistanı zəiflətmək üçün müxtəlif yollardan istifadə etdik və bütün bu yollar ictimaiyyətə təqdim edilirdi. Biz heç nəyi hansısa məxfi formatda etməmişdik. Demişdim ki, təcrid edəcəyik, etdik, neft kəmərləri, qaz kəmərləri, nəqliyyat yolları Ermənistandan yan keçdi, telekommunikasiya xətləri Ermənistandan yan keçdi, elektroenergetika layihələri Ermənistandan yan keçdi. Ermənistan mümkün olan gəlirlərdən məhrum edildi” [5].

Ermənistanın hazırda Cənubi Qafqazın geoiqtisadi layihələrində rol alması Azərbaycanın tətbiq etdiyi ağıllı güc və yaratdığı yeni geosiyasi reallıqla bağlıdır. Azərbaycanın yaratdığı yeni geosiyasi reallığın əsası Cənubi Qafqazda həyata keçirdiyi geoiqtisadi layihələrlə bağlıdır. Geoiqtisadiyyatın əhəmiyyətini Azərbaycan və Cənubi Qafqaz reallığında dəyərləndirmək üçün onun tətbiq sahələrini və elmi dəyərini aydınlaşdırmaq lazımdır.

Geoiqtisadiyyat termininin metodoloji yanaşma və izahında hiss olunan qeyri-dəqiqlik görünür bununla əlaqədardır ki, bu elm sahəsinə diqqət edən tədqiqatçılar dünyada iqtisadi və siyasi qüvvələr nisbətini müəyyənləşdirərkən hazır biliklərin və metodların tətbiqinə daha çox önəm vermiş, onun xüsusi metodoloji əsaslarının yaradılmasına o qədər də əhəmiyyət verilməmişdir. Bir çox hallarda Qərbin iqtisadi və siyasi fikrində də geoiqtisadiyyat termini bəzən özünün adekvat məzmunu baxımından düzgün araşdırılmamışdır. Məsələn, məşhur ingilis coğrafiyaşünası H.Makkinderin ideyalarında geoiqtisadiyyat termini geosiyasi diskurslarda çox zaman “iqtisadi coğrafiyanın, insanın və tətbiqi elmlərin kombinasiya olunmuş səkində oyrənilməsi kimi basa düşülür”. Lakin geoiqtisadiyyat haqqında fikirlərinə baxmayaraq Makkinder geniş şəkildə “klassik” geosiyasətin ən mühüm tərəfdarı kimi tanınır və onun Heartland haqqında təlimlərinə, faktiki olaraq, bütün geosiyasi mətnlərdə istinad edilir. Görünür, müasir dövrdə geoiqtisadiyyatla bağlı şərtlər dəyişib və bu həm də onunla bağlıdır ki, geoiqtisadiyyat tətbiqi sahə olduğundan və dövlətin geosiyasi fəaliyyəti ilə bağlı bütün sahələri, iqtisadiyyatı, beynəlxalq hüququ, xüsusilə də konfliktologiyı əhatə etdiyinə və göstərdiyi təsirə görə nəzərdən keçirmək lazımdır. Məhz bu baxımdan, Azərbaycanın geosiyasi məqsədlərinə çatmaq üçün Cənubi Qafqazda həyata keçirdiyi və təqdim etdiyi (Zəngəzur dəhlizi) geoiqtisadi layihələri həm də “Qarabağ” konfliktinin sona çatmasını şərtləndirən ən vacib amillərdən biri kimi qiymətləndirmək lazımdır.

Bütün bunları nəzərə aldıqda qeyd etməliyik ki, Azərbaycan yeni dünya nizamında rol almaqla ABŞ, Qərb, xüsusilə də NATO üçün Cənubi Qafqazın lider ölkəsi olaraq strateji cazibə mərkəzinə çevrilməyə başlayıb. Çünki hal-hazırda Gürcüstanın, gələcəkdə isə Ermənistanın inkişafı - Cənubi Qafqazın lider ölkəsi olan Azərbaycanla bağlı olduğunu müəyyən etmək çətin deyil. Azərbaycan regionun böyük dövlətləri olan Rusiya və İranla qarşılıqlı maraqlar çərçivəsində strateji əməkdaşlığa üstünlük verməklə hər hansı hərbi-siyasi bloka qoşulmadan qonşu dövlətlərlə bərabərhüquqlu münasibətlər sisteminə sahibdir. Lakin Azərbaycanın 44 günlük Vətən müharibəsində qazandığı qələbədən sonra İranın Cənubi Qafqaza müdaxilə söyləri onu göstərir ki, bölgədə imperiya maraqlarını həyata keçirmək kimi absurd iddialara üstünlük verən dövlətlər var. Məsələn, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 4 oktyabrda Cəbrayıl rayonunda çıxışı zamanı İranın bu əsassız ittihamı və şərhləmə kampaniyası apararlardan sübut və fakt tələb edərək qeyd edir: “Biz

xoş niyyət göstəririk. Amma bu, o demək deyil ki, biz özümüzə qarşı əsassız ittihamları qəbul edəcəyik. Mən bunu burada – Cəbrayılda, bax, burada Araz çayının kənarında deyirəm, Azərbaycan xalqına və bütün dünyaya, bizə qarşı əsassız ittihamlar cavabsız qalmayacaq. Biz bu ittihamları rədd edirik, qəbul etmirik və sübutlar tələb edirik. Bilirsiniz, bu yaxınlarda İrənin hansısa əyalət mollası ağzını açıb Azərbaycana qarşı iftiralar uydurmuşdur. Mənə məlumat verildi, mən dedim ki, fikir verməyin. Hansısa əyalət mollasının sözləri ilə biz indi bu fikirlərə əhəmiyyət verəsi deyilik. O kimdir ki?! Sadəcə olaraq, əhəmiyyət verməyin. Amma sonra, əfsuslar olsun ki, rəsmi şəxslər bizə qarşı əsassız ittihamlar irəli sürməyə başlamışlar. Guya ki, Azərbaycan bu bölgələrə İsraili gətirib. Gözlərini açsınlar, görsünlər. Onlar İsraili burada harada görüblər?! Burada bir adam da yaşamır. Burada bir bina da yoxdur. Sübutlar var? Yoxdur. Sübutlar yoxdursa, hər kəs gərək dediyi sözlərə görə cavabdehlik daşsın. Biz imkan verə bilmərik ki, bizə qarşı kimsə əsassız iftira uydursun" [6].

Dövlət başçısının yuxarıda söylədiyi açıq bəyənətində üstüörtülü və ehtiyatlı ehyamların vurulduğunu da nəzərə aldıqda, Cənubi Qafqazda yeni mərhələnin başlanma ehtimalını ciddiyyə almağa ehtiyac yaranır. Yeni siyasi alətlərlə imperiya maraqlarını yaxın və uzaq bölgələrdə reallaşdırmağa çalışan güc mərkəzləri ABŞ-ın həyata keçirdiyi geosiyasi modelin niyə və nə üçün iflasa uğradığını nəzərə almalıdırlar. Məsələn, F.Zakaria "Vaşinqton Post" jurnalında yazdığı "Putinə nifrət etməyi dayandırın" məqaləsində qeyd edir ki, "...təsəvvür edin ki, bugünkü müdaxiləçilər öz yollarını tapıblar və prezident Obama qüvvələri artırıb və Əsəd rejimi yıxılıb. Nəticə nə olardı? Burada bəzi ipucular var. Vaşinqton İraqdakı Səddam Hüseyn rejimini devirdi (Suriyanın qonşusu, çoxlu eyni qəbilələrə və məzhəb ayrılıqlarına malikdir). İraqda Suriyada hər kəsin istədiyindən daha çox şey etdi, 170.000 əsgəri geri oturdu və təxminən 2 trilyon dollar xərclədi. Buna baxmayaraq, humanitar fəlakət baş verdi - təxminən 4 milyon mülki köçkün və ən azı 150,000 nəfər həlak oldu. Vaşinqton Liviyadakı Müəmmər Qəddafi rejimini devirdi, lakin dövlət quruculuğunu yerli əhalinin öhdəsinə buraxdı. Nəticə, New Yorkerin "döyüş zamanı köhnəlmiş çöl" adlandırdığı şey oldu. Yəməndə ABŞ rejimin dəyişməsinə və yeni seçkiləri dəstəkləyib. Nəticə: ölkəni parçalayan vətəndaş müharibəsi. Bu növbəti müdaxilənin həyatını xilas edəcəyinə o qədər saleh və əmin olanlar, heç olmasa, son üçün humanitar nəticələrini dayandırmalı və düşünməlidirlər" [7].

F.Zakarianın "ABŞ-ın Yaxın Şərqdə həyata keçirdiyi geosiyasi layihələrin hansı humanitar nəticələrə gətirməsi" ilə bağlı qeydlərinin fakt və həqiqəti ifadə etdiyini nəzərə aldıqda və Cənubi Qafqaza oxşar geosiyasi müdaxilənin hansı sonluqla nəticələnəcəyini əvvəlcədən müəyyənləşdirmək mümkündür. Çünki yeni dünya nizamında regional rola sahib olan Azərbaycan ərazi bütövlüyünü bərpa edərək, Cənubi Qafqazın gələcək perspektivləri ilə bağlı bütün inkişaf faktorlarını öz əlində cəmləşdirib. Məhz bu baxımdan Vətən müharibəsinə qədər və postmüharibə dövründə Azərbaycanın geoiqtisadi baxımdan həyata keçirdiyi layihələr bu regionda maraqları olan bütün siyasi güclər tərəfindən qəbul edilməsi zərurəti ilə üz-üzə qalacaq.

Nəticə

Geosiyasətə "Dövlətdaxili Həyat Məkanı" konsepsiyasından yanaşdıqda aydın olur ki, ölkənin iqtisadi potensialı və ya onun müəyyən hissəsi coğrafi problemlərlə bağlıdırsa, onda ölkənin inkişafı, iqtisadi gücü və onun coğrafi mövqeyi arasında qarşılıqlı əlaqəni tapmaq lazımdır. Fikrimizcə, bu çoxvektorlu yanasma, faktiki olaraq, mikro və makro səviyyələrdə davamlı inkisafi təmin etmək üçün "həyat sahəsini" təbii və insan resursları ilə birlikdə Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında tətbiqi gələcəkdə yaxşı nəticələr verə bilər. Çünki milli maraqların yüksək səviyyədə təmin olunduğu effektiv geoiqtisadi strategiya sayəsində geoiqtisadi əlaqələrin şaxələnməsi, müvafiq olaraq geosiyasi nüfuzun artması Azərbaycanın regionda lider dövlət olmasını şərtləndirməklə yanaşı, həm də qarşıya qoyulan hədəflərə çatması üçün geniş imkanlar açır.

Hazırda dünyanın yeni qaydalarla tənzimlənməsi şəraitində Cənubi Qafqaz regionu ilə bağlı yeridilən geosiyasət diqqəti cəlb edir. Bu mənada Azərbaycan bütün geosiyasi və geoiqtisadi

potensialını milli və regional iqtisadi mənafeələrin uyğunluğu üzərində qurulması strategiyasına önəm verməklə, dünya nizamının sahəvi iştirakçısına çevrilə bilər.

Azərbaycan strateji mövqeyinə görə bir çox ölkələrin (ABS, Rusiya, İran, Türkiyə və s.) geosiyasi maraqlarının toqquşduğu bir bölgənin lider dövləti olaraq geoiqtisadi siyasətini milli mənafeələr baxımından aşağıdakı istiqamətlər üzərindən qiymətləndirmək olar:

- Vətən müharibəsində qazanılan qələbənin ərazi bütövlüyündə oynadığı rolun əhəmiyyətini Cənubi Qafqaz regionunda dərk edilməsinin geoiqtisadi əsaslarını yaratmaq;
- Avrasiya məkanına daxil olan dövlətlərin böyük əksəriyyətinin Azərbaycanla əlaqəsini gücləndirən (Zəngəzur dəhlizi, Şimal-Cənub, Şərq-Qərb, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu vasitəsilə) strategiyaya önəm verilməli.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. "Nicholas J. Spykman. America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power, New York, Harcourt, Brace and Company (1942). <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.12310/page/n37/mode/2up>
2. Mahan A.T. Deniz Stratejisi (çevirən: Saner Sarı). Doruk yayınları. İstanbul:2021.
3. Ramazan Özey. Jeopolitik Tanımlar, Teoriler və Değişimler. Pegem akademi yayıncılık: 2017.
4. Wellls H.G. The Shape of Things to Come. Title: A Project Gutenberg of Australia Book Book No.: 0301391h. Language: English, Most recent update: Jun 2013.
5. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin müraciəti. <https://president.az/articles/49798>. 01 yanvar 2021, 00:02.
6. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin Zəngilan rayonunda çıxışı. İlham <https://president.az/news/speeches>.
7. Fareed Zakaria. Stop swooning over Putin. https://www.washingtonpost.com/opinions/vladimir-putins-interventionism-in-the-middle-east-is-not-to-be-admired/2015/10/15/7c939834-7373-11e5-8d93-0af317ed58c9_story.htm

ИМПЕРИАЛИЗМ И ЮЖНЫЙ КAVKAZ В РАЗВИТИИ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕОРИЙ

Магамед Джабраилов

Резюме. Одной из основных целей в статье является рассмотрение Азербайджана в качестве ведущего государства в регионе, где сталкиваются геополитические интересы многих стран (Запада, США, России, Ирана, Турции и др.), в свете его стратегического положения в географическом пространстве, включающего Южный Кавказ. В то же время, в сравнительном контексте с другими странами Южного Кавказа, проанализировать значение Азербайджана в сотрудничестве с глобальными державами, как государства, способного влиять на судьбу регионального соперничества и представляющего геополитическую важность. С одной стороны привлечь внимание к геополитике, связанной с регионом Южного Кавказа, в условиях новых правил мироустройства. С другой стороны, прояснить значение стратегии построения всего геополитического и геоэкономического потенциала Азербайджана на совместимости национальных, региональных, экономических интересов; его роль в становлении отраслевого участника мироустройства, тем самым проанализировать влияние геополитических теорий на национальные интересы государства.

Методология: в статье использованы сравнительный, ретроспективный (относящийся к прошлому), эмпирический и прогностический методы

Научная новизна: анализируется роль новой геополитической реальности, созданной Азербайджаном на Южном Кавказе после 44-дневной Отечественной войны, в мироустройстве и влияние геополитических концепций на империализм. В статье впервые

Евразийская геополитическая платформа представленная посредством геостратегического обоснования как пространство сближения интересов России и Турции, а не их столкновения.

Ключевые слова: геополитический, империализм, Южный Кавказ, Евразийство, Отечественная война, Азербайджан

IMPERIALISM AND THE SOUTH CAUCASUS IN THE DEVELOPMENT OF GEOPOLITICAL THEORIES

Mahammad Jabrailov

Abstract. *The purpose* - is to draw attention to the geopolitics of the South Caucasus region, which is currently being regulated by new rules. On the other hand, it is important to clarify the importance of the strategy of building the entire geopolitical and geoeconomic potential of Azerbaijan on the compatibility of national and regional economic interests and in this sense its role in becoming a sectoral participant in the world order, and to analyze the impact of geopolitical theories to the national states.

One of our main goals in the paper is to consider Azerbaijan as a leader in a region where the geopolitical interests of many countries (Western countries, the United States, Russia, Iran and Turkey, etc.) collide due to its strategic position in the geographical area, including the South Caucasus as well. At the same time, it should be analyzed the importance of Azerbaijan in cooperation with global powers, comparing it with other countries of the South Caucasus, as a state that can influence the destiny of the regional struggle which is of geopolitical significance.

Methodology - In the article were used comparative, retrospective (belonging to the past), empirical and predictive methods.

Scientific novelty - the role of the new geopolitical reality created by Azerbaijan in the South Caucasus after the 44-day Patriotic War in the world order and the impact of geopolitical concepts on imperialism is analyzed. For the first time in the article, the Eurasianist geopolitical platform is explained by geostrategic justifications, not as a place where the interests of Russia and Turkey collide, but as a place where their interests converge.

Keywords: geopolitics, imperialism, South Caucasus, Eurasianism, Patriotic War, Azerbaijan

Göndərilib: 02.02.2022

Qəbul edilib: 31.03.2022